

Булгън Мандж хойр

(А. Балакаевин повестин тускар)

«Теегин герл» альманахин 2-ч номерт барлгдсн Балакан Алексеевич, «Булгън» гидг түүкин негдгч аньг зөвэр зүткэтэ произведень гидж тоолджанав, юнъгад гихлэ, кеег төрин утх-ухань болн тедниг илткүүлч цээлгэвр, минигээр болхла, күүтц биш— тату-тарттар зурддж үзүлгддж.

Эн барлгдсн түүкин аньгин гол утх-ухань ним: 1941 джил дээнд өдсн сургзулин багш Бадмин Мандж Сээни Эки хотнд, күндэр шавтсна хөөн, хэрдж ирхлэнь, гертнь Кермн чигн уга, Элвг гидг көвүн чигн уга — гернь таг хаалгыта болв. Кермэг 1942 джил төмр хаалгыд көдлдж йовтлнь амтна нег хортн цокад буйсачидж; Элвг гидг көвүгъинь бичкдүдин герт орулдж өгч. Тиигэд гертэн көвүгъэн авч ирэд, хэрү багш болад көдлджэгъад, Мандж «көкшн» Булгън күүкнлэ ханыцад, хойрдгч гертэ болад бээв... Түүнэ хөөн Мандж Аадрихнүр йовдж йовад, станц деер, вагона тогэ дор хальтрад унад, колэн хамхлад, Аадрихн больницд эмнүлнэ. Эн зэньгинь соньсад, Булгън өч менинь медв. Иигэд энүгэр түүкин аньг чилдж.

Түүкиг умшад чилэчснэ хөөн, нег цөөки үг-күр кех учр гарчана.

Талдан орн-нутгудар нуувчин үүл күүцэдж йовад, Францд күрэд, тенд көдлмшэн кедж бээгъад, нүндэр шавтад, цергас сулдад Мандж герүри ирв. Дээнэ галв падрджасн 1942 джилд «бийэн зэньглхд, көдлмшэн илгэхд күчр» хол орн-нутгас тер (Мандж) ягъдж, юн хаалгыар, ямаран аргар Төрскидэн ирсн — төрүц нанд медгдхш, дакад болхла. Мандж альд тиим күндэр шавтсн бас медгдхш. Франц, аль нань чигн хэрин орн-нутгт шавтсн болхла, тер Төрскнүри ирдж чадшго билэ, — тиигхлэ, тер эврэ орн-нутгтан шавтсн болх учрта — эн тоотиг бичэч үзүлх зөвтэ билэ.

Булгън Манджла зервк, зуг гурв дакдж харгына: түрүлэд, Элвгиг Булгън гертнь авч ирхлэ, Мандж күүкнэ ардас: «Бичэ уурлти, ханджанав!» — гидж хээкрв; хойрдгч цолд Булгъниг Мандж кеер, көдлмшт йовхд үзнэ. Көдлмшин хөөн Булгъна гаринь атхад бэрджэгъад, Мандж келв: «күчр гидгар көдлдж бээдджт», Булгъниг гурвад үзсн саамнь: «Мандж гентки (К. Ц.) Булгъниг санад», клубур одад, Булгъла харгыад, менилд суув... иигэд урв дакдж эн хойр акчмин зуур саргыад, хоорндан, нег-негэн, адгитхдан нам хошад-неджэгъад бийинь дурна туск арүн сээхн седслин үг келсн уга. Күүкиг гентки анлгън «дурн гидж тоолдж болшго! Умшад ухалти!»... Булгъниг үзснэ сааран Кермэ түргн мартгдв... Мартдв гисн худл (темдглад татсн мин — К. Ц.) ...Ганцар бээддж бас болшго... «Мини эн дөрви үгд — түүин гол утх-ухан, юнъгад гихлэ, ньгрси Кермэг мартшго болв чигн, үг «ганцар бээшгон» учрт Мандж улгънла ханыцв. (Хэлэлт!) «...Булгън чамаг давхр чигн» — гидж ооку эмги келхлэ, Мандж гентки ичэчин үгэр келхд): «Гер авхар анэв!.. Булгъниг авч ирнэв, минь а» — гидж келчкэд гертэсн гарад в. Дим «гүүнэр» Мандж дурлсн

бээддж! Эннь Манджин тускар.

Ода эн түүкин голлч героинь — Булгъна — тускар йилгээд хэлэй.

Булгъна «үр күүкднь» (Өлзэт Булгънд келдженэ: «Бидн чини үүрмүд бээналм»). Джуурга Өлзэт, Юрван Бадм, Сиктра Тооча, Саньгджин Мацк, Шикран Мирдэ, Баткин Мирдэ — эдн цугтан 18—19-д наста күүкд бийслэгъэн цацу Булгъниг юнъгад «көкшн күүкн» гигъад неринь ягъад андрулсн — медгдхш: хара бээгъад түүгэр зог кецхасмб?, аль бийсиннь седкл, күргд бохара бээгъад түүгэр зог кецхасмб?, аль бийсиннь седкл, күргд болх көвүд уга болад, хордснмб?

Бичэч келдженэ: Элвгиг үзснэ «авн Булгъна зүркид экин санан төрв» (темдглад татсн мини — К. Ц.). Элвгиг Манджин көвүн эс бээсн болхла, эн күүкд «экин санан төршго» бээсн бээдлтэ, тер юнъгад гихлэ, эн ганцхн Элвг биш, нань чигн кесг бички күүкд, көвүд Сээни-Экид бас бээх учрта. Тер бичкдүд эн Булгънд, Манджиг ирхас өмн, бас эс үзгддженэ? Тиигэд тер цагт юнъгад Булгънд эс «экин санан төрв?» — Аджгта юмн! Деер келснэ ашнь: Мандж ирэд уга цагт Булгънд «экин санан төршго» бээддж; белвсн залу Манджд одхар, энүнэс үртэ болхар Булгънд тер «экин санан төрсн» бээдлтэ. Иирдэн ахрар келхд, эн хойрин хоорнд бички Элвг зорц үзүлгддженэ. Мандж, Булгън хойр хоорндан төрүц нег чигн үг бийсиннь дурна тускар күүндцхэсн уга, тер учрар тедн нег-негэн ямаран заньгта, ямаран ухан-седклтэгъинь меджэцхэхш. Эн бодвиг бичэч ним үгмүдэр батлад иткүлджэнэ: «Булгън түрүн бэрсн авн Манджд цань уга итилтэгъэр дурлв. Манджин герги болсн түрүн өдрин урд Булгънтн эн залудан нам дурн уга бээддж» — гидж болхмн.

Мандж, Булгън хойрин заньгнь, ухан-седклнь тодрхагыар мандлулад зурад эс үзүлсн — бичэчин нег ик эндүн — гидж тоолджанав. Эн хойриг ханыцад кесг сар болсна хөөн Кооку эмги сээхн эрүллэ адл (!) бээджэгъад гентки оньгрдж одв. Эннь мини сананд, эн хойрин джиргэлд талин күн бичкэ орлцтха гигъад, бичэч бийиннь ухагыар Коокут «оньгрүлсн» бээдлтэ.

Нань чигн дуту-дунд эн түүкд бээнэ. Улгүрнь, Джуурга Өлзэтиг, ухагыан геетлэн бийдэн дурлсннь медэд бээв чигн, Мандж тер күүкнд үнн седклэри: «чи, би хойр ханыцад чадшго; мини зүрки, мини ухан-седкл чамд биш, оньгдан күүкнд, тегэд нанд чи бичэ гунд» — тигъад Мандж эн күүкнд келсн уга. Эртэсн иигэд, күүнэ ицлинь таслад, келчксн болхла, Өлзэт оньгданар эргцэн хэлэх билэ, оньгдан бээдлтэ болх билэ. Аш сүүлднь үгмүдин эв-довин тускар.

«...Шүдмүдэрн цэс гидж инэчкэд», ..Шүдмүдэрн биш чирэгъэрн күн инэдг эс билү?...Көдлмшэн илгэхд...» — халымг келнд ямаран эвго үг эдн... «Нол деерэн зөгсдмагыад»... Эннь орс келнэс орчулсн үгмүд (стоя на ногах), нань чигн.

Цааранднь эн түүкин героймуд яяхинь, хойрдгч аньгинь күлэгъад, барлгдад гарч ирхлэнь, умшад хэлэцхэй.

КОРСУННИН Цорн.